

РОЗДІЛ III.

ПОВСЯКДЕННЯ ГОНЧАРІВ ОПІШНОГО РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Ольга КУЛЬБАКА

Особливості організації праці майстрів-гончарів в умовах тоталітаризму

Тоталітаризм – причина найбільших трагедій людства ХХ століття. Як суспільно-політичне явище тоталітаризм призвів до десятків мільйонів загублених життів, поламаних доль, найстрашнішої війни в історії людства. Але його наслідки набагато глибші – він проник у свідомість та душу людей. І не в останню чергу цьому сприяло мистецтво тієї доби, зразки якого ми постійно бачимо перед собою, навіть не усвідомлюючи того впливу, який воно здатне чинити на нашу підсвідомість. Гончарство Опішного протягом 1920-х–1980-х років теж функціонувало під прямим впливом тоталітарної ідеології.

Швидке відродження народних промислів почалося на Полтавщині з 1920-х років. Саме нова економічна політика створила умови для вільної праці населення, сприяла стрімкому розвитку народних промислів. У цей період у Опішні переважало індивідуальне та сімейне гончарне виробництво, а вже 1922 року опішнянські майстри гончарної справи почали об'єднуватися у виробничі колективи, бригади.

Питання про стан кустарно-гончарного виробництва в районі слухалося на засіданні президії Опішнянського райвиконкому 11 листопада 1926 року. У рішенні зазначалося: «Кустарно-гончарне виробництво в районі має велику кількість робітників-одиночок, яка складає до 70% населення...»¹.

Після прийняття 1927 року XV з'їздом ВКП(б) курсу на колективізацію, почали масово з'являтися артіль та інші кооперативні об'єднання, в які зобов'язували вступати гончарів, як і всіх кустарів. З ініціативи Івана Бойченка – тодішнього керівника Опішнянської керамічної кустарно-промислової школи, та за сприяння секретаря Опішнянського РК КП(б) У С. Литовченка, у 1929 році було засновано артіль «Художній керамік», яка виконувала виробничі функції гончарної школи й випускала більше 160 видів різноманітних глиняних виробів.

¹ Зінківщина. Історичні нариси. Полтава: ІнтерГрафіка, 2006. С. 154.

Значну їх частину експортували до Канади¹. У 1932 році виникла артіль інвалідів «Червоний гончар», яка спеціалізувалася на виготовленні простого кухонного посуду. У перші повоєнні роки було також організовано артіль системи Райпромкомбінату, у якій переважала надомна форма роботи й працювали майстри різних видів народних промислів. На думку Євгенії Дмитрієвої, «з виробів, які випускає ця артіль, треба відзначити хорошу й красиву за формою іграшку-пташку»².

На початковому етапі заходи щодо створення артілей мали, безумовно, позитивний характер: майстри отримували можливість користуватися готовими матеріалами, організовано продавати вироби тощо. Проте історичні умови, що склалися в країні в період культу Сталіна, дискредитували цю ідею. Насамперед, було порушено принцип добровільного вступу до артілей, куди гончарів «заганяли» насильницькими методами, не дозволяючи при цьому займатися промислом одноосібно³.

У контексті цього фіскальними органами й санітарно-епідеміологічними станціями у 1950-их роках здійснювалися переслідування щодо гончарів, які на той час ще виготовляли полив'яний посуд вдома. Приводом була немовби значна шкідливість свинцевої поливи. Гончарі неохоче ставали членами кооперативних об'єднань, оскільки там втрачалася їх індивідуальність в роботі. Харківський чиновник М. Абрамович так описує процес кооперування серед гончарів Полтавщини: «Зараз ганчарі ще надто мало охоплені промисловою кооперацією й до цього часу вона не з'являється притягальним центром для кустарів. Вукопромкредитсоюзів в центрі й окрешнім відділам промислової кооперації на місцях необхідно розробити конкретного пляна організації виробничих майстерень та артільних горнів удосконаленої конструкції... Кооперування кустарів, втягнення їх у виробничі артілі, раціоналізації при цьому всього виробництва – все це зв'язано з необхідністю корінного ламання засвоєваних звичок у роботі. Ця

¹ Овчаренко Л. Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941). Опішне: Українське Народознавство, 2017. С. 344.

² Дмитрієва Є. Мистецтво Опішні. Київ: Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. С. 30.

³ Клименко О. Гончарство Опішного ХХ століття: артілі, заводи, домашнє виробництво. *Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 листопада 2015 р.)*. Київ, 2016. С. 173.

обставина, рівно як острах удосконалення, виробнича залякність гончаря – все це, можливо, по первах викличе з боку маси кустарів стримане, а в окремих випадках, може статися, й вороже ставлення до заходів, що їх проводитиме кооперація. Через те, повинна бути проведена попередня широка пояснювальна кампанія серед кустарів про роллю промкооперації у справі поліпшення умов праці кустарів та вигідності для них організації у виробничі артілі»¹. До гончарів, які все ж продовжували працювати одноосібно, застосовували посилені методи економічного та психологічного тиску. Закони соціалістичної держави розглядали такого народного майстра як «нетрудовий елемент», що використовує найману працю з ціллю отримання прибутків.

Стосовно підпорядкування артілі «Художній керамік» в різні роки існує декілька припущень. Згідно з даними Г. Максимовича, артілі у 1929–1934 роках належала харківському «Горностройсоюзу», а з 1934 року перейшла в систему Укрхудожпромспілки². Олесь Пошивайло стверджує, що з листопада 1929 року підприємство підпорядковувалося «Вукопрокредитсоюзу»³.

1933 року через Голодомор в Україні артілі «Художній керамік» опинилася в скрутному становищі, оскільки різко скоротився попит на їх продукцію. Робітникам не виплачували заробітну плату та не видавали хлібних карток. У травні 1934 року артілі відвідав уповноважений ЦК КПРС Шарапов, який, побачивши складну ситуацію на підприємстві, сприяв емісії кредитних білетів в сумі 200 000 крб. За рахунок цих коштів було вивезено зі складів продукцію артілі, забезпечено робітників продуктами та погашено заборгованість по зарплаті⁴. Працівник артілі

¹ Абрамович М.А. Шляхи оздоровлення гончарного виробництва. Полтава: Полтавська окрінспектура охорони здоров'я, 1929. С.113, 114.

² Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 10.

³ Пошивайло О. Вершинне явище українського гончарства. *Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі)* / автор-упорядник Олесь Пошивайло, художник Юрко Пошивайло, фотограф Тарас Пошивайло. Опішне: Українське Народознавство, 2010. С. 82.

⁴ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 10.

Трохим Демченко так згадує про той період: «В артіль «Художній керамік» того часу (1933–1934 рр.) на виробі не було збуту, великі залежні продукції на складах, внаслідок чого по три чотири місяці не було зарплати робітникам. В травні тридцять четвертого року, в артіть «Художній керамік» був направлений уповноважений ЦК КПРС Т. Шарапов, після чого артіль було виділені кошти в кредит та складські залежні продукції, для зарплати робітникам. Я одержав заробітку за чотири місяці вісімсот пядисят крб., ось тоді міні пощастило за чотириста пядисят крб. купити в колгоспі 16-партзівду невеличку хату...»¹.

Я. Середа у статті «Готуємося до виставки виробів українського народного мистецтва» так характеризує діяльність артілі у 1935 році: «Порівнюючи до останніх років, артіть має величезні досягнення, коли раніш не виконували промфінплану то зараз план виконано на 119 проц., заборгованість по зарплаті яка раніш доходила до 3–4 місяців, зараз ліквідована, виплачується регулярно, щомісяця. Незрівняно покращилися побутові умови робітників. Майже всі робітники забезпечені огородами. Гарні наслідки одержала артіть з підсобного господарства, з 34 га вчасно зібрали врожай, виконали хлібоздачу, посіяли озимину, і досить залишилось для розподілу»².

Окрім погашення заборгованості по заробітній платі знаходимо інформацію і про преміювання на першотравневі свята у 1936 році кращих працівників артілі: Ширая Олександра – за впровадження поливи із непридатних матеріалів, що допомогло отримувати 400 крб. економії щомісячно; Демченка Трохима – за відливання посуду в формах, від якого значно покращала якість посуду; Багрія Івана як кращого стахановця з виготовлення кераміки та товарів широкого вжитку; Суденка Івана – за гарні зразки у випалюванні посуду; Демченка Михайла – за ідею з раціоналізації процесу подачі глини від глином'ялки в підвал, внаслідок чого скоротилася кількість необхідних для роботи працівників з 4 до 2 та виникла економія до 200 крб.; Линник Зінаїду – за кращі зразки орнаментальної мальовки; токарів Козака Івана, Винника Степана, Різника Демида, Мерефу Грицька та Оченашка Степана – за перевиконання норми

¹ Книга спогадів Трохима Демченка. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 19.

² Середа Я. Готуємось до виставки виробів українського народного мистецтва. *За суцільну колективізацію*. 1935. №131. С. 2.

з токарної справи. На жаль, інформації про розмір такої премії не збереглося¹.

1935 року існувала в артілі «Художній керамік» і партійно-кандидатська група, яка складалася з 2 членів та 2 кандидатів у комуністичну партію². 1936 року для підняття політичного рівня артільців організовано гурток політграмоти, в якому навчалось 18 осіб. Під час обідньої перерви в цехах за ініціативи парторганізації працівники читали газети та художню літературу, ознайомлювалися з постановами партії та уряду. При артілі було організовано музичний гурток та бібліотеку, а для зручності працівників функціонував буфет та парикмахерська².

Окрім важкої щоденної роботи з обов'язковим нормуванням працівники артілі «Художній керамік» вивчали історію ВКП(б). Для глибшого засвоєння пройденого матеріалу скликали товариську теоретичну нараду комуністів, яка яскраво демонструвала ставлення гончарів до вивчення історії більшовицької партії. Федір Різник, секретар парторганізації артілі «Художній керамік», так описує результати наради 1940 року: «Приміром члени партії тт. Демченко М., Хлонь Ф., Іваниненко Ф. мають певні успіхи в опануванні марксизму-ленінізму. Вони уважно конспектують все прочитане, додатково прочитують відповідну літературу і це все дає гарні наслідки. Але в організації є ще комуністи, які вивченню історії більшовицької партії не приділяють належної уваги. Комуністи тт. Макеїч, Ширай А. З., Денисенко хоч і вивчають «Короткий курс історії ВКП(б)», але конспектів не складають. Навіть по темі, що була на нараді і про яку всі члени організації знали заздалегідь, в їх не було конспектів і при виступах вони дивились в підручник. Все це говорить за те, що ряд комуністів легковажно поставилися до опанування основ марксизму-ленінізму»³.

Для відвантаження продукції на пристанційні пункти у 1935 році артіль придбала за 12 900 крб. автомашину вантажопідйомністю 3 тонни. Окрім того ще у власності перебувало 10 коней⁴.

Проте, не зважаючи на тяжку роботу, у гончарів-працівників артілі все ж була можливість працювати творчо. Так, 12 лютого 1936 року,

¹Список кращих стахановців артілі «Художній Керамік», премійованих на травневі свята. *Сталінським шляхом*. 1936. №67. С. 2.

² Поліпшили культурно-побутові умови. *Сталінським шляхом*. 1936. №67. С. 3.

³ Різник Ф. Що показала теоретична нарада. *Сталінським шляхом*. 1940. №17. С. 2.

⁴ Середа Я. Готуємось до виставки виробів українського народного мистецтва. *За суцільну колективізацію*. 1935. №131. С. 2.

робітники «Художнього кераміка» взяли участь у Першій республіканській виставці народного мистецтва України (відзначені дипломом I ступеня), що проходила у Державному музеї українського мистецтва (м. Київ). Свої роботи продемонстрували гончарі Трохим Демченко, Іван Козак, Іван Багрій, малювальниці – Уляна Малишко, Зінаїда Линник, Віра Москаленко, художники – Петро Кононенко, Терентій Наливайко¹. Демченка як учасника, який підготував значну кількість робіт для експонування, навіть запросили відвідати виставку та ознайомитися з творами Івана Гончара, Ганни Шостак-Собачко, Параски Власенко. Вироби працівників артілі також експонувалися на Всесвітній виставці в Парижі, де отримали диплом II ступеня, та Виставці українського народного мистецтва в Москві упродовж 1936–1937 років². Того ж 1937 року Трохим Демченко, Уляна Малишко та Терентій Наливайко та інші на замовлення Полтавського історичного музею виготовили гончарські вироби з зображенням різних моментів з життя та творчості Олександра Пушкіна³. У 1939 році Петро Кононенко та Терентій Наливайко намалювали картини на сюжети із життя Тараса Шевченка для Полтавського історичного музею та плакати для оздоблення приміщень та дворів у дні відзначення річниці жовтневої революції.

Основною відмінністю артілі «Червоний гончар» від «Художнього кераміка» було те, що засновувалася вона як артіль інвалідів. Проте знаходимо інформацію, що станом на 1937 рік з 55 штатних працівників лише 14 було інвалідами (з необхідних 41)⁴.

Про виробничу діяльність в артілі за керівництва Линника відомо, що «... не поширюють, а згортають виробництво – ліквідують м.будищанську філію, не організували виконання промфінплану, а навпаки: за I квартал недовиконано на 17,2 проц., за II квартал недовиконано на 22,2 проц. Зокрема з виробничими витратами так: асигновано на півріччя – 41.300 крб., а витрачено лише – 26.204 крб. В

¹ Середа Я. Готуємось до виставки виробів українського народного мистецтва. *За суцільну колективізацію*. 1935. №131. С. 2.

² Кульбака О. Стежками життя і творчості Трохима Демченка. *Сучасні соціокультурні процеси : компетентісно-аксіологічний аспект : Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 листопада 2022 р.)*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 94.

³ РАТАУ. Високохудожні гончарські вироби для пушкінської виставки. *Сталінським шляхом*. 1937. №22. С. 1.

⁴ Веселов Г. Линник проти кооперування інвалідів. *Сталінським шляхом*. 1937. №117–118. С. 4.

загальній сумі витрат на адміністративно-керівний апарат займає місце в кількості 25 проц.»¹.

Упродовж декількох місяців 1938 року головою артїлі був М. Т. Доленко, якому вдалося покращити стан справ на підприємстві. Пальщиком Х. Галаганом було освоєно новий спосіб глазурування посуду без вживання свинцю – фрити. В артїлі виходила стінгазета, працювали гуртки по вивченню Конституції УРСР і виборчого закону та музичний. До першотравневих свят кращих робітників було премійовано. Серед них Х. Галагана на 125 крб., Слободського та Дацінька – на 75 крб.² Для порівняння подаємо ціни на продукти харчування у 1938 році: гречка – 4,30 крб/кг, повидло (250 г.) – 1,40 крб., тріска в олії (200 г.) – 2,75 крб., горох лущений – 3,60 крб/кг³.

Восени 1938 року артіль «Червоний гончар» очолив Трохим Демченко – випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки. Разом зі своїм колегою по навчанню Н. О. Линником вони впровадили ряд новаторських рішень: спробували випалювати вироби один раз, а не двічі, заощадивши при цьому 2000 крб./місяць, та використали досвід артїлі «Художній керамік» з глазурування посуду склом⁴. Трохим Назарович згадує, що «...в артїлі «Червоний гончар», де працювало понад 100 робітників робили господарчий посуд, а після освоєли художню майоліку, також вироблялос в артїлі вироби з лозоплетіння, були парікмахерські, виробничий план по валу в цінах 32 р. був більше 250 т. крб. була 1 автомашина з нарядом бензину 200 літрів на місяць, 11 коней, п'ять га землі підприємство по нарядах нічим не забезпечувалося: матеріяли поливи-свинець, паливо, фарбники куплялися в порядку самозаготовки. Однак виробничий план завжди виконувався, а виробничі втрати були пів.процента»⁵. З цього ж джерела дізнаємося, що артіль «Червоний гончар», перебуваючи на госпрозрахунку, завжди зберігала ще й кошти у банку, а прибутки від виробництва в кінці року

¹ РАТАУ. Високохудожні гончарські вироби для пушкінської виставки. *Сталінським шляхом*. 1937. №22. С. 1.

² Филенко П. В день великого свята кращих премійовано. *Сталінським шляхом*. 1938. №68. С. 1.

³ Цены на некоторые продукты питания, спиртные напитки и зарплаты в 1937–1938 годах. URL: <https://kapuchin.livejournal.com/609747.html> (дата звернення: 20.03.2023 р.).

⁴ Різник Ф. У хорошого керівника – гарні й результати. *Сталінським шляхом*, 1938. №158. С. 1.

⁵ Спогади життя Трохима Демченка в рукописі. *Приватний архів Сергія Демченка*.

розподілялися поміж робітниками. Крім того, артіль мала підсобне господарство, де вирощували фураж для коней, сорго та деякі фрукти, а необхідні продукти можна було придбати в торговій точці від Опішнянського сільпо, де також у незначній кількості продавалося одягу та взуття. Не дивлячись на важкі умови того часу, артіль, як і план, зростала, постійно збільшуючи випуск асортименту. Було побудовано горно, цех, баню, проведено капремонт червоного кутка та контори, висаджено тополі¹.

Станом на 1940 рік 152 працівники обох гончарних артілей стали членами Товариства сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву. Функціонували гуртки ГСО (готових до санітарної оборони), ППХО (протиповітряної хімічної оборони) та група самозахисту. На їх базі підготовлено 120 значківців ППХО та 152 – ГСО. Проводилися заняття з реагування на повітряну тривогу та пожежну небезпеку².

1941 року артілі «Художній керамік» та «Червоний гончар» продовжували вести між собою соцзмагання і у першому плані перевиконали встановлені плани³. Проте війна, яка розпочалася 22 червня 1941 року, змусила опішненських гончарів залишити свою справу і вступити до лав радянської армії. Мистецтвознавиця Євгенія Дмитрієва в монографії «Мистецтво Опішні» зазначає, що артільне гончарне виробництво в період окупації Опішного німцями (6.10.1941–19.09.1943) припинилося⁴. Проте історик Віктор Ревегук зауважує, що 1941 року, перед відступом, радянські війська зруйнували приміщення артілі «Художній гончар», а докінчили руйнацію місцеві жителі: розібрали верстати і повиймали шибки з вікон. Німці призначили директором Ларіона Гладиревського, який протягом короткого часу зумів відремонтувати і запустити виробництво⁵. Керамологиня Олена Щербань, спираючись на спогади очевидців, стверджує, що роботу артілі «Художній керамік» було відновлено у грудні 1941 року. Працівники підприємства не лише виготовляли простий і мальований посуд, але й навчали молодь

¹ Спогади життя Трохима Демченка в рукописі. *Приватний архів Сергія Демченка*.

² Різник Ф. Оборонна робота поставлена добре. *Сталінським шляхом*, 1940. №76. С. 2.

³ Демченко Т. Напередодні виборів. *Сталінським шляхом*. 1941. №47. С. 2.

⁴ Дмитрієва Є. М. Мистецтво Опішні. Київ: Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. С.28.

⁵ Ревегук В. Я. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941–1945). Полтава: Дивосвіт, 2010. С. 56.

гончарній майстерності¹. Через систему споживчої кооперації продукція заводу продавалася як на місцевих ринках, так і вивозилася за межі Полтавщини. Згадує про функціонування артілі в роки окупації і філософ Леонід Сморгж: «артіль тоді належала німкені з німецької адміністрації і опішненці знали її як «Альвінен верк» – «Завод Альвіни». Там людям щось платили, часом пшоняним борошном і просом, а головне, що молодь там рятувалася від відправлення до Німеччини. Потрапити туди можна було тільки за знайомством, а тому, коли Олександра пішла поступати, її не взяли»². В артілі в період окупації на 30 гончарних кругах працювало 130 робітників, переважно жінок. Щомісяця вони виготовляли понад 35 тисяч одиниць різного посуду. Серед художників високою майстерністю відзначався Наливайко, а серед молоді – продовжувачі славних традицій опішнянських майстрів: дочка художника Петра Кононенка – Зінаїда Линник, дочки гончарів Біляка й Колпака. Справу своїх батьків продовжували майстри Семен Хлонь та брати Сиваші³.

У перші повоєнні роки ситуація в опішнянських артілях була важкою. Однією з найбільших проблем стала колосальна втрата людських ресурсів. У «Художньому кераміку» не було освітлення, виробничі приміщення вимагали негайного ремонту. Проте в 1946 році на 480 квадратних метрах виробничої площі вже працювало 86 осіб (згідно спогадів Трохима Демченка – 106 осіб⁴), які виконали виробничий план на 111,5%. У 1946–1947 роках на підприємстві було лише 2 автомобілі: трофейний німецький вантажопідйомністю 2 тони та півторатонний ГАЗ. У зв'язку з цим склади були переповнені продукцією, що призводило до погіршення фінансового становища артілі. Станом на 01.01.1946 року заборгованість по заробітній платі становила 39 611 крб.⁵ Краєзнавець Антон Черевань, згідно з даними архіву Полтавського обкому КП України за 1950 рік, зазначає, що у 1949 році артіль досягла підвищення продуктивності праці на 18% порівняно з 1948 роком, річний план випуску

¹ Щербань О. Гончарство Опішного в 1941–1985 рр. URL: <http://olenasunny.blogspot.com/2011/03/3.html> (дата звернення: 20.03.2023 р.)

² Сморгж Л. Гончарівна : одержима керамікою. Опішне : Українське Народознавство, 2004. С. 28.

³ Ніценко Д. Походження наших хлібів. *Нова Україна*. 1943. №108. С. 6.

⁴ Спогади життя Трохима Демченка в рукописі. *Приватний архів Сергія Демченка*.

⁵ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 16.

продукції виконала на 104% і достроково завершила четверту, післявоєнну п'ятирічку¹.

Артіль «Червоний гончар» теж поступово нарощувала темпи виробництва, не зважаючи на те, що була менш забезпечена приміщенням, обладнанням та транспортом. У 1950 році там вже працювало 45 чоловік (для порівняння – у 1944 році було 20), які виконали виробничий план на 100,2%².

На зламі 1940–50-х років в організації виробництва намітилась низка нововведень: процес переробки глиняної маси було майже повністю механізовано, добувати глину розпочали відкритим способом у кар'єрах бульдозерами, здійснили електрифікацію гончарних кругів, побудували горни нової системи³. Успішно виконавши першу післявоєнну п'ятирічку, опішненські гончарі в 50-х роках боролися за подальший розвиток своїх підприємств, за підвищення продуктивності праці, за поліпшення якості і поширення асортименту виробів. На чолі цієї боротьби стояла партійна організація артілі «Художній керамік» в складі 11 чоловік (секретар Демченко Т. Н.). Парторганізація проводила велику роботу по піднесенню політичної свідомості і фахової кваліфікації робітників, організовувала соціалістичне змагання, боролася за комуністичне ставлення до праці. Під керівництвом парторганізації працювала комсомольська організація, що мала 12 членів з секретарем Боцвою Євдокією⁴.

Розгорнувши соціалістичне змагання, артіль «Художній керамік» в 1951 році виконала виробничий план за 9 місяців. Не зважаючи на неодноразове зниження відпускних цін на промислову продукцію, досягла значних прибутків, вагома частина яких була використана на

¹ Черевань А. Історія селища Опішня. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 371. Арк. 38.

² Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 18.

³ Клименко О. Гончарство Опішного ХХ століття: артілі, заводи, домашнє виробництво. *Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 листопада 2015 р.)*. Київ, 2016. С. 175.

⁴ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 19.

реконструкцію підприємства. У тому ж 1951 році артіль одержала 190,4 тисяч крб. прибутку, замість 95 тисяч крб. за планом¹.

У 50-х роках артіль «Художній керамік» щорічно виконувала і перевиконувала виробничі плани по валовій продукції, за винятком 1956 року, коли план був виконаний на 97,8%. Виробничі плани виконувалися не зважаючи на те, що робітники щороку працювали по 5–10 і більше днів у колгоспах та в підсобному господарстві. Зі спогадів Трохима Демченка дізнаємося, що впродовж 50-х років було проведено електроосвітлення у всіх виробничих приміщеннях (1956 рік), збудовано електропідстанцію (1957 рік). На виробництві працювало більше сотні електродвигунів. Проведено трубопровідну теплову подачу від горнів у виробничі цехи (1956–1959 роки), механізовано гончарні станки (1954–1960)².

Артіль «Червоний гончар» в 50-х роках продовжувала зростати і зміцнюватися. У 1953 році там працювало вже 70 чоловік, з них 58 були членами артілі. Виробничий план був виконаний на 89,1%. 1956 року артіль перейшла на статут звичайної промислової артілі, оскільки інвалідів там лишилось мало. Була розширена виробнича площа, відбулася реконструкція підприємства. Поміж робітників все більш актуальним ставало соціалістичне змагання і боротьба за комуністичне ставлення до праці. Передовиками виробництва були І. Д. Дацінька, Ф. С. Хлонь, Н. М. Шулик, Я. С. Багрій, С. І. Коломієць, А. І. Канівець³.

Попри тяжке становище в повоєнні роки, гончарі працювали й творчо, продовжуючи вдосконалювати власну майстерність та популяризувати опішнянську кераміку в Радянському Союзі й далеко за його межами. Улітку 1946 року Марфа Діденко, Мотрона Назарчук, Олександра Селюченко, Гаврило Пошивайло, Трохим Демченко та інші робітники підприємства взяли участь у Республіканському конкурсі

¹ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 20.

² Книга спогадів Трохима Демченка. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 61–62.

³ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 21.

дитячої іграшки, що проводився Міністерством культури УРСР. Роботи членів артлі були високо оцінені журі та відзначені другою колективною премією у розмірі 10 тисяч карбованців. Згідно з розпорядженням Облхудожпромспілки за участь у заході кожен майстер отримав грошову винагороду у розмірі 400 карбованців. Крім того, гончарі отримали ще по 500 карбованців за кожен подану на конкурс роботу. Наприклад, для О. Селюченко ця сума склала 2000 крб., для Т. Демченка – 4000 крб., а М. Назарчук одержала 400 крб¹.

Незважаючи на всю цинічність події, виставка, присвячена 300-річчю «воз'єднання» України з Росією (1954) стала поштовхом для популяризації народного мистецтва. Твори народних майстрів, серед яких і роботи гончарів артлі «Художній керамік», експонувалися в Києві, Москві, Варшаві та Кракові. Трохим Демченко згадує: «Готуючись до великого всенародного свята, я особисто виготовив 4 великих вази з барельєфами на них видатного державного діяча і полководця Богдана Хмельницького та 15 інших керамічних виробів. Багато енергії я вклав у виготовлення бюста Богдана Хмельницького. Це мій творчий подарунок великому національному святу – 300-річчю возз'єднання України з Росією»².

Упродовж 50-х років ХХ століття вироби майстрів неодноразово експонувалися у Львові (1950), Варшаві (Польща, 1956), Марселі (Франція, 1957, 1958), Софії (Болгарія, 1958), Брюсселі (Бельгія, 1958), Сімферополі (1959)³. 1960 року творчі майстри артлі «Художній керамік» узяли участь у Декаді української літератури та мистецтва (Москва, Росія). Мистецтвознавці та журналісти відзначили високу якість робіт опішнян, майстерність їх виконання та унікальність розпису⁴.

У 1960 році партійна організація артлі «Художній керамік» на чолі з Т. Демченком мала 15 членів. Особливо велику роботу провела парторганізація з виховання комуністичної свідомості робітників, піднесення культурного і фахового рівня, запровадження комуністичної

¹ Спогади життя Трохима Демченка в рукописі. *Приватний архів Сергія Демченка*.

² Демченко Т. Художні вироби до великого свята. *Сталінським шляхом*, 1953. №102. С. 1.

³ Кульбака О. Стежками життя і творчості Трохима Демченка. *Сучасні соціокультурні процеси : компетентісно-аксіологічний аспект* : Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 листопада 2022 р.). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 96.

⁴ Там само.

моралі. Комсомольська організація артіль в 1960 році нараховувала 45 членів (секретар Мареха Олексій)¹.

У грудні 1960 року, згідно Постанови ЦК КПУ №1698 від 02.12.1960 року, артіль «Художній керамік» було реорганізовано у Опішнянський завод художніх керамічних виробів «Художній керамік»². Тимчасово виконуючим обов'язки директора було призначено Івана Петровича Леженіна³. Точна ж дата інституційних змін, пов'язаних з приєднанням до заводу «Художній керамік» артілі «Червоний гончар» та Райпромкомбінату, потребує уточнення. Аналіз існуючих публікацій та свідчень працівників підприємства дає дещо розмиті інформацію з даного питання. Так, відповідно до відомостей Трохима Демченка, артіль «Художній керамік» була переведена в державне підприємство завод «Художній керамік» у 1960 році, а у 1962 році, згідно з Наказом Укрхудожпромспілки №54, – об'єднана з підприємством «Червоний гончар» і Райпромкомбінатом⁴. Такі ж дати наводить і Тетяна Зіненко⁵. Олена Клименко свідчить про утворення заводу «Художній керамік» на початку 1960-х років, підкреслюючи, що в 1962 році його передали у підпорядкування Міністерству місцевої промисловості (як і переважну більшість підприємств народних художніх промислів)⁶. Антон Черевань зазначає датою появи «великого сучасного підприємства» березень

¹ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 21.

² Трудова книжка Олександри Федорівни Селюченко. *Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 5. Оп. 1. Од. зб. 5. Арк. 428.

³ Наказ Головного управління місцевої промисловості і побутового обслуговування населення при Раді Міністрів УРСР від 3 грудня 1960 р. *Державний архів Полтавської області*. Ф. 9042. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1.

⁴ Спогади життя Трохима Демченка в рукописі. *Приватний архів Сергія Демченка*.

⁵ Зіненко Т. Збут гончарних виробів Опішнянським заводом «Художній керамік». *Українська Керамологія: національний науковий щорічник*. За рік 2009: *Ринок ужиткової й художньої кераміки в Україні*. Опішне: Українське Народознавство, 2020. Кн. V. Т. 2. С. 192.

⁶ Клименко О. Гончарство Опішнього ХХ століття: артілі, заводи, домашнє виробництво. *Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 листопада 2015 р.)*. Київ, 2016. С. 177.

1961 року¹, а Олена Щербань – 1963 рік². На нашу думку, за основу слід брати відомості, зазначені Трохимом Демченком, який, будучи в складі керівництва заводу, мав безпосередній доступ до документів. Підкріплюється ця інформація й записом у трудових книжках працівників Райпромкомбінату від 16 березня 1962 року: «В связи с соединением Райпромкомбината переведен на работу в Опшн्यानский завод художественных изделий «Худож. Керамик». Распоряжение Совета Министров УССР №139 р от 01.02.1962 года».

Приміщення колишньої артілі «Червоний гончар» знаходилися в аварійному стані з воєнних часів, а за наступні 15 років їх стан ще значно погіршився. У зв'язку з цим 1962 року розпочалося будівництво цеху №3 новоствореного заводу «Художній керамік». Восени 1969 року приміщення було здане в експлуатацію і 125 працівників отримали нові комфортні робочі місця³. 1963 року на підприємстві закінчили механізацію гончарних станків, замінили 280 гіпсових форм, створили і освоїли 14 видів нових виробів, а в 1964 – машинізували видобуток глини з використанням бульдозера, екскаватора та тракторів. Того ж року у цехах встановили мембранний насос та 2 кульових млини, освоїли 14 нових видів виробів, проклали 35 погонних метрів підвісної дороги⁴. Завдяки механізації та електрифікації заводу у кінці 60-х років у штатному розписі підприємства з'явилися незвичні на той час посади механіка, механізатора, електротехніка, лаборанта та інші. Найбільшу частку в загальній кількості працівників (340 осіб⁵) займали гончарі – 40–50 чол., формувальники і ліпники – 35–40 чол., малювальниці – 50–60 чол., ангобувальники – 20–25 чол., глазурувальники – 14–15 чол.⁶

¹ Черевань А. Історія селища Опішня. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 1. Оп. 3. Од. зб. 371. Арк. 37.

² Щербань О. Гончарство Опішного в 1941–1985 рр. URL: <http://olenasunny.blogspot.com/2011/03/3.html> (дата звернення 20.03.2023 р.).

³ Книга спогадів Трохима Демченка. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 63.

⁴ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 24.

⁵ Спогади життя Трохима Демченка в рукописі. *Приватний архів Сергія Демченка*.

⁶ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали*

Проте, на заводі було не все так гладко. Леонід Смерж, який, буваючи в Опішному, неодноразово відвідував і співробітників «Художнього кераміка» в процесі роботи, влучно підмітив: «На жаль, рівень культури виробництва на Опішнянському заводі поки що невисокий. Завод не має капітальних будівель, його філіали розкидані по всій Опішні. Досі немає розробленої технології глазурування, робиться ця операція вручну, і як наслідок – багато браку»¹.

У той же час постало питання про надання гончарям 24-денної відпустки через роботу в особливо шкідливих умовах². Дійсно, майстри працювали в надскладних умовах, оскільки виконання плану на той час уже не вважалося гарною плідною роботою. Петро Ганжа, головний художник заводу «Художній керамік» у 1969–1973 роках, у листі до Леоніда Смержа зазначає про важкі умови праці: «Дехто гоне норму на 270% (рекорд), а норма виконана на 150-200% нікого не дивує. ... Головний інженер, норміровщик, економіст задумались і вирішили підвищити норму за рахунок вакуум-преса на 16%. Вакуум-прес тільки покращив якість глини. Правда, трохи полегшало рукам гончаря, але всього на тиждень, поки підраховували добавку. Мабуть, ніхто не знає, що то не продукція на 270%, і що гончар прибігає на годину раніше, щоб у хату більше грошей принести, бо за норму всього платять 65–80 крб.»³. Упродовж наступних років все гостріше відчувалася проблема відсутності достатньої кількості творчих майстрів для виготовлення художньої (в першу чергу мальованої) кераміки. Леонід Смерж як один із варіантів подолання кадрової кризи пропонував «відкрити технікум чи училище народного прикладного мистецтва з факультетами художньої кераміки (гончарство, малювання, ліплення), вишивання і килимарство. Г. Пошивайло, І. Білик, О. Селюченко, М. Назарчук, З. Линник, П. Біляк справжні професори кераміки, вони передавали б молоді не лише свій неабиякий мистецький хист, але й криницю художніх традицій»⁴.

Опішненський завод художніх виробів «Художній керамік», як і будь-яке інше тогочасне підприємство, не міг існувати осторонь від впливу

Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 25.

¹ Смерж Л. Закріплення традицій і утвердження нового. *Молодь України*. 1967. 19 березня. С. 3.

² Смерж Л. Гончарівна: одержима керамікою. Опішне: Українське Народознавство, 2004. С. 204.

³ Там само. С. 210.

⁴ Смерж Л. Щоб відродилася слава Опішні. *Культура і життя*. 1969. 21 грудня. С. 3.

економічних та загальнополітичних умов, що виникли в результаті тогочасного реформування радянської економічної системи. З кожним роком поширювався і рух за комуністичну працю. Саме тому станом на 1963 рік на заводі вже було 14 бригад комуністичної праці, в яких було 143 робітники. У 1965 році кількість бригад збільшилася до 15, а чисельність працівників – до 187. 35 робітникам заводу присвоєно звання «Ударник комуністичної праці»¹.

Упродовж 1960–1970 років працівники заводу продовжували брати участь у різноманітних виставках по всьому світу: Брюссель (1960), Москва (1960, 1968, 1970, 1977), Київ (1966, 1970, 1971, 1974, 1976), Ташкент (1965), Алмати (1966), Монреаль (1967), Вільнюс (1971), Полтава (1971, 1974), Осака (1970), Велико-Тирново (1976), Лос-Анджелес (1977)²³⁴. Однак найбільш знаковою подією для майстрів стала групова виставка опішненської кераміки 1969 року, яка спочатку експонувалася в Полтаві, а потім у Харкові. Її ініціатором став головний художник заводу «Художній керамік» Петро Ганжа. Виставка отримала широкий резонанс⁵, а гончарі – заслужене визнання. У 1970 році членами Спілки художників України стали семеро опішненських майстрів: Іван Білик, В'ячеслав Білик, Василь Біляк, Володимир Никітченко, Гаврило Пошивайло, Олександра Селюченко та Петро Ганжа. У 1971 році до членів Спілки також доєдналися Настя Білик-Пошивайло, Трохим Демченко, Григорій Кирячок, Михайло Китриш, Василь Омеляненко та Микола Пошивайло⁶. Того ж 1971 року Івану Білику та Олександрі Селюченко було присвоєно звання

¹ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 24–25.

² Книга спогадів Трохима Демченка. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 75–76.

³ Участь у художніх виставках, технологія. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 5. Оп. 2. Од. зб. 199. Арк. 2.

⁴ Клименко О. О., Ханко В. М., Білик І. А. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Білик, Іван Архипович> (дата звернення: 4.04.2023).

⁵ Зіненко Т. Кераміка Опішні другої половини ХХ ст. як складова керамічної історії України. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2008. Вип. 4–5. С. 117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mist_2008_4-5_18 (дата звернення: 04.04.2023).

⁶ Спілка полудень віку. *ПООНСХУ 50 років: альбом / упоряд.: О. А. Білоусько, Ю. О. Самойленко; передм. О. А. Білоусько*. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2022. С. 25.

Заслужених майстрів народної творчості¹. 1 вересня 1970 року за ініціативи Петра Ганжі в структурі заводу розпочала свою роботу експериментально-художня майстерня (згодом – художньо-виробнича лабораторія). Її працівниками стали ті ж самі передовики тогочасного опішненського гончарства: Олександра Селюченко та Іван Білик (на посадах ліпників з місячним окладом 170 крб.), Гаврило Пошивайло (на посаді гончара з місячним окладом 170 крб.), Марія Бондаренко (малювальниця з місячним окладом 150 крб.), Василь Омеляненко та В'ячеслав Білик (ліпники з місячним окладом 130 крб.), Григорій Кирячок та Василь Біляк (ліпники 150 крб.). Обов'язки завідуючого були покладені на В'ячеслава Білика². Майстри отримали можливість працювати творчо, розробляючи ескізи для масової продукції і виконуючи невеликі серії виробів для продажу у спеціалізованих магазинах системи народних художніх промислів та салонах Художнього фонду Спілки художників, а також брати участь у виставках. Співробітники лабораторії заводу мали один творчий день на тиждень, коли вони мали змогу втілити в глині свої творчі ідеї³.

Проте, не зважаючи на певний позитив, все виразніше відчувалися симптоми майбутніх труднощів: більше уваги приділялось виконанню плану та підвищенню продуктивності праці за рахунок зниження художньої якості. На початку 1970-х років Опішнянський завод художніх виробів «Художній керамік» був переведений на нову систему планування й економічного стимулювання. Це стало основною умовою зростання виробництва, реалізації продукції і прибутку⁴. Система передбачала принцип, за яким виробництво продукції безпосередньо залежало від її реалізації. З метою підвищення рівня збуту виробів заводу доводили щорічний план експортних поставок, затверджений на урядовому рівні. У 1969 році для працівників було введено грошову надбавку до зарплати «за

¹ Зіненко Т. Кераміка Опішні другої половини ХХ ст. С. 118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mist_2008_4-5_18 (дата звернення: 04.04.2023).

² О работе экспериментально-художественной мастерской завода. *Державний архів Полтавської області*. Ф. 9042. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 18.

³ Клименко О. Гончарство Опішного ХХ століття: артлі, заводи, домашнє виробництво. *Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (20 листопада 2015 р.)*. Київ, 2016. С. 177.

⁴ Технические условия на художественные керамические изделия, «Сувениры», детскую игрушку, художественные облицовочные плитки. *Приватний архів Тетяни Зіненко*.

експортне виконання»¹. Матеріальне стимулювання праці за виконання експортних замовлень дозволяло суттєво поліпшити добробут працівників заводу. Так, якщо 1974 року середньомісячна заробітна плата робітника заводу становила 131 крб., то премія за виконання експортних замовлень підвищувала цю суму для деяких співробітників до 400 крб.² Упродовж 1962–1976 років продукція заводу експортувалася до Канади, Франції, США, Данії, Нідерландів, Бельгії, Японії, ЧССР³.

На початку 1970-х років на «Художньому кераміку» працювало близько 330 осіб⁴, яким вдалося у 1970 році перевиконати план з виготовлення продукції на 59 тис. крб. За досягнуті успіхи посів II місце серед підприємств художніх промислів України⁵.

З метою виконання Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 25 березня 1975 року №149 «Про заходи по виконанню в республіці постанови ЦК КПРС «Про народні художні промисли» упродовж 1977–1978 років повинна була відбуватися реконструкція заводу «Художній керамік», який потрапив у перелік об'єктів, які підлягають реконструкції і будівництву у 1976–1980 роках⁶. Винесення підприємства на нову площадку мало сприяти збільшенню масштабів виробництва і, відповідно, покращенню умов праці. Сподівання щодо результатів реконструкції були відображені, зокрема, в газеті «Радянська Україна»: «Він (завод «Художній керамік») буде випускати щорічно продукції на 2150 тисяч карбованців – вдвічі більше, ніж сьогодні. Незрівнянно кращими стануть умови роботи людей, зменшиться частка важкої,

¹ Зіненко Т. Збут гончарних виробів Опішнянським заводом «Художній керамік». Українська Керамологія: національний науковий щорічник. За рік 2009: *Ринок ужиткової й художньої кераміки в Україні*. Опішне: Українське Народнознавство, 2020. Кн.V. Т. 2. С. 198.

² Годовой статистический отчет за 1974 год. *Державний архів Полтавської області*. Ф-р. 9042. О.1. Спр.160. Арк. 11.

³ Зіненко Т. Збут гончарних виробів Опішнянським заводом ... С. 196.

⁴ Художній керамік. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BA%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%BA (дата звернення: 29.03.2023).

⁵ Зіненко Т. Збут гончарних виробів Опішнянським заводом ... С. 193.

⁶ Про заходи по виконанню в республіці постанови ЦК КПРС «Про народні художні промисли»: Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 25 березня 1975 року №149. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP750149?an=2> (дата звернення: 30.03.2023).

нетворчої праці. Зміниться технологія. Випалювальні печі працюватимуть не на дровах, а на газі. Минуться нинішні «дров'яні проблеми»¹.

Проте, ремонтні роботи, на які витратили понад три мільйони карбованців², розпочалися з запізненням – в 1979 році³. При цьому лише в жовтні 1984 року було введено в експлуатацію 6400 м² виробничих площ, оснащених вітчизняним та імпортомним обладнанням. Разом з технічними також відбулися структурні зміни. Для оптимізації виробничої та управлінської діяльності завод було розділено на:

- цех розмолу матеріалів;
- цех сирцю;
- цех формування виробів на шпиндельних верстатах;
- цех відливки у гіпсових формах;
- цех випалу керамічних виробів;
- допоміжні служби;
- творчо-експериментальну лабораторію⁴.

Попри очікування, реконструкція не принесла разючих позитивних змін. Більше того, проєктна документація була розроблена не для гончарного, а для фарфоро-фаянсового виробництва, а, отже, не враховувала особливостей місцевого гончарства, природних властивостей глини. Не брався до уваги також досвід народного гончарства, недоліки попередньої діяльності заводу. У новоспорудженому цеху газові гончарні печі збудували значно коротшими, ніж того вимагає технологія⁵. Як результат, замість передбачуваного подвоєння обсягів виробництва, 50% усієї продукції, завантаженої до випалу, були браковані – непридатними для реалізації⁶. Колектив заводу з величезними труднощами намагався подолати наслідки невдалої реконструкції: кожна нову партію глини

¹ Дениско Г. Гончарного круга золота корона. *Радянська освіта*. 1982. №8. 29 січня. С. 4.

² Пошивайло О. Розчарування в очікуваному, або новий погляд на старі проблеми Опішні. *Літературна Україна*. 1986. 4 вересня. С. 5.

³ Художній керамік. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BA%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%BA

(дата звернення: 30.03.2023).

⁴ Там само.

⁵ Пошивайло О. Розчарування в очікуваному ... С. 5.

⁶ Теленчі О. Орли на конвеєрі. *Радянська Україна*. 1986. 160. 15 липня. С. 4.

випробовували, що трохи зменшувало відсоток браку. Завдяки литтю та штампуванню завод намагався втриматися на плаву¹.

У 1981 році середньомісячна заробітна платня майстрів та художників заводу була меншою за відповідний показник для штатних працівників на рівні Республіки, який сягав 149 карбованців². Так, наприклад, художник III категорії отримував 110 карбованців, а майстер тієї ж категорії – 130³. Тому хоча заробітна платня головного художника була значно вищою (160 карбованців⁴), його візію мали втілювати демотивовані особи, творча праця яких перетворювалася на «конвеєрне» виробництво, коли один робітник формує, інший – зачищає, третій – розписує, четвертий – випалює і т. д.

Прагнучи заробити більше, майстри починають перевиконувати норму, яка до того ж порівняно з шістдесятьма роками зросла втричі⁵. Це, у свою чергу, призводить до замкнутого кола, в якому підвищення плану знову означає пріоритезацію кількості над якістю виготовленої продукції, втрати художньої цінності виконаних робіт.

Низька оплата праці, значне завантаження, вигорання, які супроводжуються наслідками об'єктивних процесів – зміною суспільно-політичного устрою, переходом на ринкову систему господарювання, старінням трудових ресурсів, призводять на зламі 80–90-х років ХХ століття до кадрового голоду на заводі «Художній керамік». Останній виявляється нездатним ні стати привабливим місцем роботи для молодих спеціалістів – випускників місцевого училища, відкритого в 1986 році як філіал Решетилівського художньо-промислового технічного училища (ХПТУ-28), ні організувати співпрацю з талановитими гончарями, які після виходу на пенсію не можуть продовжувати діяльність через відсутність гончарного круга, горна й спроможності реалізовувати свої вироби.

¹ Клименко О. Гончарство Опішного ХХ століття: артілі, заводи, домашнє виробництво. *Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції* (20 листопада 2015 р.). Київ, 2016. С. 178.

² Среднемесячная заработная плата по экономике Украины. URL: <https://i.factor.ua/info/pension/avg-ua/> (дата звернення: 15.04.2023).

³ Смета и штатные расписания на 1981 год. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 33. Оп. 1. Од. зб. 15. Арк. 7.

⁴ Там само. Арк. 6.

⁵ Гальчук В. Опішнянська діалогія. *Зоря Полтавщини*. 1986. №236. 13 жовтня. С. 2.

Врешті, дані обставини справляють негативний вплив не лише на діяльність заводу, але й на розвиток опішненського гончарства в цілому.

Радянська доба з характерним політичним, економічним і соціальним устроєм не сприяла розквіту гончарського ремесла. Нормування призвело до деградації виробництва творів мистецтва, а управління з союзного керівного економічного центру – відриву встановлених робочих планів від оперативної діяльності, інтересів і потреб майстрів. Останні, попри високі трудові стандарти, задекларовані в союзних документах, провадили діяльність в складних і подекуди небезпечних умовах, адже стандартизація і універсалізація охорони праці призводила лише до позірної турботи за відпочинок і позаробочий час, позбавляючи комфорту й необхідної підтримки на самому заводі.

Зростання економічних показників досягалося за рахунок розширення виробничих потужностей, а не завдяки поліпшенню умов праці й заохочення майстрів. Кадровий голод не дозволяв поставити завод на рейки рентабельної діяльності, що означало неминуче падіння обсягів виробництва, збитковість і необхідність кардинальних системних реформ.

Освіта

Запорукою збереження та розвитку традиційного опішненського гончарства була різнопланова система навчання й підготовки майбутніх майстрів, які своєю творчістю збагачували й доповнювали мистецьку діяльність вчителів. Гончарство завжди було достатньо доступним та привабливим ремеслом, яке пропонувало можливості як для покриття базових потреб, так і для професійного розвитку.

Опішне стало своєрідною «лабораторією», в умовах якої було успішно розроблено та апробовано підходи до передачі мистецьких знань, які потребують більш детального наукового вивчення.

Керамологиня Олена Щербань, аналізуючи форми передачі професійних знань гончарів, виокремлює наступні:

- домашнє навчання в гончарських родинях;
- навчання в гончарних навчальних закладах;
- навчання в гончарних майстернях, школах, артілях і заводах;
- профорієнтаційне навчання та гурткова робота¹.

¹ Щербань О. Якісна передача професійних знань як фактор розвитку сучасного гончарства. *Постметодика*. 2011. № 1 (98). С. 55–56.

Вищевикладений матеріал дозволяє автору взяти за основу поділ Олени Щербань, але доповнити дану класифікацію ще однією формою передачі професійних знань, а саме учнівство в досвідчених гончарів, які не були членами родини. Таким способом почали свій гончарний шлях опішненські майстри Трохим Демченко, Григорій Тягун, Іван Білик.

Батько Демченка, Назар Матвійович, був гончарем, проте рано помер і не встиг передати дітям ази гончарної майстерності. Тому Трохиму Назаровичу та його братам Андрію, Івану та Григорію довелося опановувати ремесло з допомогою односельців, а згодом – у відомого на той час гончаря Миколи Павловича Черкаса¹. «За навчання Черкасові мати платила по два пуди муки крупчатної», – писав майстер у своїх спогадах².

Іван Білик навчився гончарювати, працюючи наймитом в опішнянина Мелашенка, який сам гончарювати не вмів, а запрошував для цього майстрів³. Згодом навчався у свого дядька Якова Пічки із хутора Хижняківка⁴, який був знаним гончарем і єдиний з-поміж тогочасних майстрів виготовляв керамічні вироби, оздоблені підполив'яним розписом⁵. Інший відомий опішненський гончар Григорій Тягун близько року переймав майстерність у Семена Сиваша, після чого гончарював разом з ним⁶. Олені Щербань вдалося зафіксувати спогади Івана Рябокonia, який навчався гончарному ремеслу впродовж однієї зими у сусіда Івана Моргуна. За отримані знання Іван відпрацьовував у свого вчителя до осені, водночас відточуючи свою майстерність. Згодом, використовуючи набуті вміння, Іван Моргун пішов у найми до Пилипа Біляка, у якого виготовляв глечики і монетку. Саме Біляк навчив майстра робити мальований посуд та випалювати його в горні⁷.

¹ Кульбака О. Стежками життя і творчості Трохима Демченка. *Сучасні соціокультурні процеси : компетентісно-аксіологічний аспект* : Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (10–11 листопада 2022 р.). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 95.

² Спогади життя Трохима Демченка в рукописі. *Приватний архів Сергія Демченка*.

³ Міщанин В. «Хижняківські університети» Івана Білика. *Український керамологічний журнал*. 2002. №2. С. 31.

⁴ Метка Л. Василь Омеляненко та Іван Білик: міф про учнівство. *Етнічна історія народів Європи*. 2019. Випуск 58. С. 88. URL: <https://knigozbirnia.opishne-museum.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Mетка-2019.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).

⁵ Міщанин В. «Хижняківські університети» ... С. 30.

⁶ Метка Л. Гончарство Опішного в іменах його майстрів : монографія. Опішне : Українське Народознавство, 2019. С. 61.

⁷ Щербань О. В. Гончарні школи Опішні: збереження й розвиток професійних знань і традицій (1894–2000) : монографія. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2022. С. 93–94.

Члени родини гончаря зазвичай долучалися до гончарного виробництва. З 10–13 років хлопчики працювали за кругом. Дівчатка, окрім допоміжних процесів, ліпили іграшку й засвоювали мальовку. Дослідники опішненського гончарства неодноразово зазначали про спадкову передачу професійних знань у родинах. Зокрема, керамологиня Людмила Метка у своїй монографії «Гончарство Опішного в іменах його майстрів» подала детальну інформацію про гончарські роди Підгребельних¹, Кандзюбів², Сердюків³, Бережних⁴. Дослідниця Олена Клименко зафіксувала, що Гаврило Пошивайло основи гончарного ремесла перейняв від батька Ничипора, який був спадковим гончарем. Продовжуючи родинні традиції, ремесло перейняв і син Гаврила – Микола⁵. Леонід Смерж зі спогадів відомої мисткині Олександри Селюченко зазначив, що вона почала ліпити іграшку у віці 6 років разом зі своєї матір'ю Явдохою та старшим братом Прокопом⁶.

Упродовж 1920–1940-х років в Опішному діяла гончарна школа, яка періодично зазнавала реорганізаційних змін: Опішнянська керамічна кустарно-промислова школа (1925–1927), Опішнянська керамічна промислова школа (1927–1931), Опішнянська гончарна школа ФЗН (1931–1933), Опішнянська художньо-керамічна школа-майстерня (1936–1938), Опішнянська школа майстрів художньої кераміки (1938–1941). Ці навчальні заклади відіграли значну роль як у розвитку місцевого гончарства, збереженні його традицій, так і взагалі – у забезпеченні кваліфікованими працівниками профільних закладів на всій території колишнього СРСР.

Опішнянську керамічну кустарно-промислову школу було відкрито 1925 року внаслідок реорганізації Опішнянської навчально-показової гончарної майстерні (в минулому – Опішнянський гончарний показовий пункт). Навчальний процес було організовано згідно з існуючими на той час державними стандартами освіти для кустарно-промислових шкіл:

- навчання тривало 3 роки;

¹ Метка Л. Гончарство Опішного в іменах ...С. 34–54.

² Там само. С. 70–82.

³ Там само. С. 84–96.

⁴ Там само. С. 98–109.

⁵ Клименко О. «Споріднені з глиною». *Народне мистецтво*. 2009. № 1–2. С. 75–77.

⁶ Смерж Л. Гончарівна: одержима керамікою. Опішне : Українське Народознавство, 2004. С. 40.

- учні отримували стипендію від 2 до 8 крб¹;
- практичні заняття займали 50% усього учбового часу².

Керамологиня Людмила Овчаренко зазначає, що повна інформація про склад учнівської спільноти відсутня. Проте вдалося з'ясувати, що серед вихованців школи переважали хлопці з Опішного та навколишніх сіл – діти бідняків, селян та робітників. Їх навчали роботі на гончарному крузі, на відміну від дівчат, які освоювали оздоблення виробів³.

На думку керамологинь Олени Клименко, Олени Щербань та Людмили Овчаренко вірогідно, що 1927 року Опішнянська керамічна кустарно-промислова школа зазнала реорганізації й тому призупинила свою діяльність. Проте того ж року на її базі було відкрито Опішнянську керамічну промислову школу^{4,5,6}. Її завідувачем був досвідчений кераміст Іван Федотович Бойченко – випускник Миргородської художньо-промислової школи імені Миколи Гоголя⁷.

Навчальний рік в школі тривав з 1 вересня по 1 червня. Окрім спеціальних предметів, пов'язаних з гончарством, викладали і загальноосвітню програму⁸. Навчання в закладі було безкоштовним, а в 1928–1930 роках, як додатковий стимул до знань, молодих майстрів заохочували стипендією у розмірі від 2 до 8 карбованців на місяць⁹.

¹ Максимович Г. Історія опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. *Архівні матеріали Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 8.

² Овчаренко Л. Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941). Опішне: Українське Народознавство, 2017. С. 331.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 338.

⁵ Щербань О. В. Гончарні школи Опішні: збереження й розвиток професійних знань і традицій (1894–2000): монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2022. С. 97.

⁶ Клименко О. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах): дис... канд. мист. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, 1995. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф.1. Оп.1. Од. зб. 36/1. Арк.49.

⁷ Щербань О. Технолог-кераміст Іван Бойченко – штрихи до життєпису. *Сіверянський літопис*. 2009. №1. С.105.

⁸ Щербань О. В. Гончарні школи Опішні... С. 100–101.

⁹ Листування з Полтавською окружною інспектурою народної освіти про відкриття в селі Опішні учбової майстерні-школи та асигнування додаткових коштів на її утримання. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. Ф.166. Оп.6. Спр.7418. Арк. 6, 24.

Опішнянська керамічна промислова школа дала освіту багатьом майстрам Опішного, серед яких гончарі Іван Білик (навчався в кінці 1920-х)¹ та Трохим Демченко (випуск 1931 року)², малювальниці Олександра Дугельна³, Мотрона Назарчук⁴ та Зінаїда Линник⁵.

У 1931 році відбулися чергові зміни в організації діяльності гончарних шкіл Опішного. Опішнянську керамічну промислову школу було перетворено в Опішнянську керамічну школу фабрично-заводського навчання. У закладі вчителювали Хома Сакун та Герман Крем'янський. Навчання проходило за старою схемою: учні засвоювали всі процеси гончарного виробництва, вчилися виготовляти традиційні глиняні вироби, виточували стеки та опановували сухий спосіб нанесення. Основною складовою навчального процесу залишалось гончарювання. Мальовці та декоруванню приділяли значно менше уваги. На думку керамологині Людмили Овчаренко, школа припинила своє існування 1933 року в період Голодомору⁶. Такої ж думки дотримується і дослідниця Олена Щербань, яка на основі спогадів учня школи Семена Дінця зазначає, що заклад було закрито навесні 1933 року, коли учні не могли приходити на заняття, бо почали помирати з голоду⁷.

У вересні 1936 року в Опішному було відкрито дворічну художньо-керамічну школу-майстерню. Після реорганізації 1937 року її офіційна назва – «Опішнянська школа майстрів художньої кераміки». На той час вона була єдиною діючою гончарною школою в Україні. За весь період існування цього навчального закладу було чотири випуски і один курс, оскільки навчання в 1941 року через війну продовжити не вдалося і школа була закрыта. Семирічна освіта була обов'язковою умовою для зарахування на навчання. Для співробітників артлі «Художній керамік» робили виняток – для вступу їм було достатньо і чотирирічної освіти. У школі викладали малювання, креслення, композицію, живопис,

¹ Метка Л. Василь Омеляненко та Іван Білик: міф про учнівство. *Етнічна історія народів Європи*. 2019. Випуск 58. С. 88. URL: <https://knigozbirnia.opishne-museum.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Mетка-2019.pdf> (дата звернення: 18.04.2023).

² Кульбака О. Стежками життя і творчості Трохима Демченка С. 94.

³ Овчаренко Л. Гончарне шкільництво ... С. 342.

⁴ Ханко В. М., Міщанин В. Д. Назарчук Мотрона Савівна. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71338> (дата звернення: 18.04.2023).

⁵ Щербань О. В. Гончарні школи Опішні ... С. 106.

⁶ Овчаренко Л. Гончарне шкільництво ... С. 352–353.

⁷ Щербань О. В. Гончарні школи Опішні ... С. 110.

керамтехнологію, гончарство, розпис кераміки, організацію виробництва, технологічний процес та загальноосвітні предмети. Найбільш талановитих учнів заохочували стипендією, розмір якої становив від 40 до 120 карбованців. Стипендіати по закінченню школи повинні були відпрацювати три роки на виробництві¹. Серед учнів школи такі відомі опішненські майстри, як Іван Багрій, Терентій Наливайко, Олександра Селюченко, Мотрона Назарчук, Василь Біляк, Трохим Демченко².

Після Другої світової війни, у зв'язку із закриттям школи майстрів художньої кераміки в Опішному підготовкою кадрів займалися провідні гончарі та малювальниці безпосередньо при артілі «Художній керамік», а згодом – на заводі «Художній керамік». Відомо, що ученицями відомої малювальниці Мотрони Назарчук були Олександра Остришин, Любов Жижур (Кривошарпа), Любов Дацінька (Китриш), Анастасія Канівець³. Трохим Демченко підготував цілу плеяду визнаних гончарів, серед яких Григорій Кирячок, Анастасія Білик-Пошивайло, Василь та Петро Омеляненки та багато інших⁴. Лауреат Шевченківської премії Михайло Китриш за свого вчителя вважає Йосипа Мареху, у якого навчався під час роботи на заводі «Художній керамік»⁵. Така форма передачі гончарських знань сприяла появі в Опішному нового покоління майстрів, хоча їх навчання і проходило за скороченою, спрощеною програмою.

У зв'язку з потребою в кваліфікованих кадрах для заводу «Художній керамік» 1963 року на його базі почали проводити профорієнтаційне навчання для учнів Опішнянської середньої школи. Зі школярів 9–10 класів було організовано два класи виробничого навчання, в яких були окремі групи для хлопців і дівчат. У той час, як теоретичне навчання – технологія видобутку глини та її обробка – проводилося спільно, практична підготовка – відрізнялася. За результатами навчання юнаки отримували кваліфікацію гончарів і ліпників з третім виробничим

¹ Щербань О. Опішненська школа майстрів художньої кераміки ... С.124–133.

² Демченко Т. Н. Листи до В. М. Ханка. *Приватний архів Віталія Ханка*.

³ Міщанин В. Мотрона Назарчук: Життя і творчість. Опішне: Українське народознавство, 2019. С. 181.

⁴ Особова справа Трохима Демченка. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 33. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1, 5, 14, 15.

⁵ Ликова О. Михайло Китриш – від ремісника до мистця. *Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр.* 2018. Вип. 11. С. 374.

розрядом. Дівчата ж мали спеціальність малювальниць і ангобувальниць¹. Керівником виробничого навчання від заводу був головний інженер Трохим Назарович Демченко, а від школи – завуч Федір Григорович Пітченко². Тамара Мотрій, наставниця з декорування глиняних виробів, про процес організації навчання згадує так: «Програму навчання затверджувала школа, ну, і Міністерство перевіряло, часи ж відводилися. Екзамен з виробничого навчання був обов'язковим і проходив трохи раніше, ніж решта екзаменів. Учням давали білети, у яких було теоретичне питання та практичне завдання з виготовлення виробу – для хлопців, чи мальовці – для дівчат. Оцінювання було за п'ятибальною системою, і оцінку заносили в атестат. На екзамені приймальна комісія складалася з викладачів, керівництва заводу та школи»³. Сама малювальниця навчалася в Опішнянській середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі з виробничим навчанням, де упродовж 1961–1963 років вивчала курс кераміки («тонкої кераміки» згідно свідоцтва про присвоєння кваліфікації). Після її закінчення майстрині присвоїли кваліфікацію «керамік-малювальниця третього розряду». Тамара Мотрій була однією з перших випускниць, які пройшли курс виробничого навчання⁴.

Така форма передачі гончарських знань все ж не змогла врегулювати проблему поповнення заводу кваліфікованими кадрами, про що свідчать лише поодинокі випадки подальшого працевлаштування учнів, що проходили профорієнтаційне навчання, на підприємство. Пов'язане це з тим, що опішнянська молодь не була зацікавлена гончарством, та й на заводі заробітня плата була невисокою. Це спонукало випускників обирати інші, вище оплачувані професії.

Упродовж наступних років передача гончарських знань здійснювалася у формі гурткової роботи при опішнянських школах. Так, в Опішнянській загальноосвітній школі №2 функціонував гурток «Веселка», одним з напрямів діяльності якого було опанування основ гончарної справи. На його базі 5 жовтня 1981 року було засновано клуб «Сонячний

¹ Бугаєвич І. В. Вчитель образотворчого виробничого навчання. *Народна творчість та етнографія*. 1983. № 5. С. 87.

² Щербань О. Гончарство Опішного в 1941–1985 рр. URL: <http://olenasunny.blogspot.com/2011/03/3.html> (дата звернення: 22.04.2023 р.)

³ Конюшенко С. Стежками долі малювальниці Тамари Мотрій. *Українська Керамологія: національний науковий щорічник*. За рік 2016 : Персоналії українського гончарства / за ред. О. Пошивайла. Опішне : Українське Народознавство, 2021. Кн. XI. Т. 1. С. 237, 241.

⁴ Там само. С. 228.

круг». Його керівницею та ідейною натхненницею стала Галина Василівна Редчук. Упродовж навчання гуртківці вивчали історичні витoki й регіональні особливості глиняної іграшки, її характерні ознаки, обрядово-магічні функції, якими наділяли іграшку в давнину, традиційні техніки виготовлення й естетичного оформлення виробів, способи обробки й випалювання, особливості декорування. Своїми знаннями на уроках охоче ділилися творчі майстри, члени Спілки художників України – Микола Гаврилович Пошивайло, Олександра Федорівна Селюченко, Трохим Назарович Демченко. Роботи юних гуртківців експонувалися в Державному музеї народного декоративного мистецтва УРСР, Республіканському музеї народної архітектури й побуту України, на ВДНГ республіки та виставці під час V З'їзду вчителів¹.

Не зважаючи на високий рівень зацікавленості діяльністю клубу серед учнів, після закінчення школи мало хто з них обрав гончарство собі за професію. Та і сам клуб офіційно припинив своє існування 1996 року.

1986 року на базі заводу «Художній керамік» почала своє функціонування Опішнянська філія Решетилівського СПТУ №28. На першому поверсі адміністративного корпусу підприємства виділили приміщення під майстерню. Там встановили гончарні круги, робочі столи, турнетки. У новозбудованому двоповерховому житловому будинку виділили три квартири для проживання студентів. Училище забезпечувало дворазовим харчуванням та стипендією, двічі на рік виділяло спецодяг. Перші місяці навчання проходило в майстернях навчального закладу, а згодом – поряд з робочими у майстернях заводу. По закінченню училища випускники повинні були хоча б один рік відпрацювати на заводі. Подальшій роботі заважала проблема з житлом. Тому багато колишніх студентів залишали Опішне і поверталися додому².

Всі ці форми передачі гончарних знань в Опішному були достатньо розвинені і діяли як одночасно, так і по окремоті. Це в свою чергу свідчить про досить широкі можливості в освоєнні гончарного ремесла для майбутнього майстра. Разом з тим наявність доступної освіти не завжди

¹ Зубань В. Секрети майстерності виготовлення глиняної іграшки Олександри Селюченко та їх опанування учнями гуртка «Сонячний круг». *Українська Керамологія : національний науковий щорічник*. За рік 2016 : Персоналії українського гончарства / за ред. О. Пошивайла. Опішне : Українське Народознавство, 2021. Кн. XI. Т. 1. С. 178.

² Омеляненко Л. Досвід ліплення з учнями різних вікових категорій. *Українська Керамологія : національний науковий щорічник*. За рік 2008 : Гончарне шкільництво / за ред. О. Пошивайла. Опішне: Українське Народознавство, 2018. Кн. IV. Т. 2. С. 367–368.

сприяла розвиткові гончарства як явища, особливо наприкінці досліджуваного періоду, перевівши гончарство з масових основ на індивідуальні. А поява в селищі нових підприємств інших галузей сприяла тому, що гончарство як професію обирали лиш одиниці тих, хто дійсно хотів ним займатися.